

Analiza dječjih crteža ljudske figure i usporedba s roditeljskim procjenama dječjeg ponašanja

UDK: 159.946.4-053.2
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 29.11.2010.

Ana Sambolek¹

IV. Osnovna škola Bjelovar
ana.sambolek@gmail.com

Doc. dr. Gordana Buljan Flander²

Marija Krmek³

Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba

-
- 1 Ana Sambolek je dipl. psihologinja; područje rada i profesionalnog interesa su joj djeca školske i predškolske dobi i roditeljstvo.
 - 2 Gordana Buljan Flander je prof. psihologije i psihoterapeut; ravnateljica je Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba, voditeljica znanstvenih i stručnih programa Hrabroga telefona i stalni sudski vještak za zlostavljanu i traumatiziranu djecu.
 - 3 Marija Krmek je dipl. psihologinja. Vanjska je suradnica Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i Filozofskoga fakulteta u Osijeku. Njezino područje rada i profesionalnog interesa čine traumatizirana djeca i roditeljstvo.

Sažetak

Cilj istraživanja bio je utvrditi povezanosti i razlike između roditeljskih procjena i analize dječjih crteža ljudske figure pri procjeni anksioznosti, agresivnosti i sramežljivosti djece.

U istraživanju je sudjelovalo 106 predškolske djece te 106 roditelja. Dječji crteži ljudske figure analizirani su na temelju emocionalnih indikatora koje je utvrdila Elizabeth Koppitz. Za prikupljanje roditeljskih procjena dječjega ponašanja korištena je Skala anksioznosti – subskala za procjenu agresivnoga ponašanja Skale Pros/Ag i skala sramežljivosti.

Rezultati istraživanja pokazuju da je roditeljska procjena agresivnosti statistički značajno povezana s najviše emocionalnih indikatora (duge ruke, odsječene šake i nedostaje nos). Također je statistički značajno povezana s procjenama anksioznosti djece na temelju emocionalnih indikatora (prema E. Koppitz) i mogućim emocionalnim poteškoćama djece. Ostale roditeljske procjene nisu statistički značajno povezane s procjenama dječjega ponašanja iskazanih analizom dječjih crteža ljudske figure. Utvrđena je i statistički značajana razlika u roditeljskoj procjeni agresivnosti djece s obzirom na ukupan broj emocionalnih indikatora. Naime, što je dijete procijenjeno agresivnijim, to se utvrđuje više emocionalnih indikatora na crtežu ljudske figure. Na temelju roditeljskih procjena agresivnosti, anksioznosti i sramežljivosti može se objasniti statistički značajan dio anksioznosti djece kao i moguće emocionalne poteškoće djece procijenjene na temelju emocionalnih indikatora.

Ključne riječi

emocionalni indikatori, anksioznost, agresivnost, sramežljivost, roditeljska procjena, predškolska djeca

UVOD

Poznato je kako dio djece predškolskog uzrasta ima određene probleme ponašanja i/ili emocionalne probleme. Stoga je rano prepoznavanje razvojnih poremećaja kod djece u predškolskom razdoblju od velike važnosti jer omogućuje pravodobno sagledavanje uočenoga problema te pruža mogućnost primjene odgovarajuće terapijske intervencije (Mikas, 2007).

Procjenjivanje dječjega ponašanja odnosi se na širok asortiman procedura koje se koriste kako bi se prikupile značajne informacije potrebne za razumijevanje

funkcioniranja djece. Za procjenu ponašanja djece te njihovih socioemocionalnih obilježja koristimo standardizirane testove, ljestvice procjena ponašanja, kliničke intervju, opažanja ponašanja te projektivne tehnike (Brassard i Boehm, 2008, Nietzel i sur., 2001, Epstein i sur., 2004).

Standardne ljestvice procjene pokrivaju većinu dječjih problema u ponašanju, pa tako pružaju širok pregled djetetova ponašanja, uključujući vladanje i probleme s anksioznošću, te socijalne odnose i funkcioniranje u vrtiću i školi. Lako se primjenjuju i predstavljaju jeftinu, a valjanu procjenu socioemocionalnoga stanja djeteta (Nietzel i sur., 2001). Osobe koje procjenjuju dječje ponašanje djetetu su bliske osobe koje ga dobro poznaju i puno vremena provode s njime, tako da su to najčešće roditelji ili odgajatelji. Procjene roditelja omogućuju nam točne i pouzdane informacije o razvojnome procesu i socioemocionalnome funkcioniranju. Naime, oni su svakodnevno blisko povezani s djetetom i imaju izravan uvid u njegovo ponašanje, ali i u njegov intimni svijet. Roditeljske procjene dječjega ponašanja predviđaju širok raspon budućih ponašanja s obzirom na određenu razvojnu razinu. Primjerice, roditeljske procjene predviđaju moguće probleme u ponašanju u školi, psihijatrijske simptome i devijantno ponašanje (Cumberland-Li i sur, 2003, Stevenson i Goodman, 2001, prema Heinonen i sur., 2006) te su snažniji prediktori budućega djetetova razvoja nego što su procjene odgajatelja ili treniranih promatrača (Mikas, 2007). Procjenjujući djetetovo ponašanje roditelji često nisu potpuno objektivni, a na njihove procjene ponekad utječe i niz drugih faktora (Mikas, 2007; Heinonen i sur., 2006). Zato se koristimo i drugim metodama kako bismo dobili što obuhvatniju i točniju procjenu djeteta predškolske dobi. Jedna od sve češće korištenih metodoloških tehnika u istraživanjima s djecom projektivni su testovi, i to testovi koji se temelje na analizi dječjih crteža (Skybo i sur., 2007.).

Djeci je crtanje uobičajen način izražavanja. Većina djece uživa crtajući te su tijekom istraživanja opuštena jer rade nešto što im je poznato i uobičajeno. Velik broj stručnjaka smatra da su dječji crteži toliko spontani i prirodni da na temelju njih možemo otkriti nešto o dječjoj ličnosti i emocionalnome stanju (Catte i Cox, 1999.). Upotreba dječjih crteža u istraživačke svrhe vrlo je brza i jednostavna, jeftina i nije prijeteća prema djeci te je djeci primjerena i zanimljiva. Dječji se crteži u psihologiji najčešće koriste kao indikatori intelektualnoga razvoja djeteta te opće i emocionalne prilagođenosti djeteta, a uglavnom se temelje na dječjim crtežima ljudske figure (Cox, 2000.). Crtež ljudske figure ima važnu ulogu pri procjenjivanju ličnosti, emocionalne prilagođenosti i intelektualnoga funkcioniranja, osobito ako je verbalna komunikacija oslabljena ili potisnuta (DiLeo, 1983., prema Skybo i sur., 2007.), kao što je često slučaj u istraživanjima s djecom.

Najpoznatiji i najsustavniji pristup za utvrđivanje emocionalne prilagođenosti djeteta pristup je Elizabeth Koppitz (Catte i Cox, 1999.). Njezina analiza dječjih crteža razlikuje se od drugih testova jer njezin test utvrđuje razvojnu razinu dječjega crtanja i emocionalne indikatore pomoću kojih se procjenjuje djetetova emocionalna prilagođenost. Razvoj testa započeo je analizom razvojnih obilježja na dječjim crtežima, a nastavljen je istraživanjem i prikupljanjem značajki za koje se smatra da imaju kliničko značenje (Catte i Cox, 1999.). Kako bi obilježje na crtežu bilo emocionalni indikator, ono mora biti neuobičajeno i javljati se na dječjim crtežima ljudske figure vrlo rijetko (u manje od 15% slučajeva). Ne smije biti povezano ni s dobi ni s maturacijom te mora biti klinički valjano, odnosno mora razlikovati crteže ljudske figure djece bez emocionalnih poteškoća od crteža djece s emocionalnim poteškoćama (Catte i Cox, 1999.). Koppitz (1968., prema Skybo i sur., 2007.) promatrala je crteže ljudskih figura djece u dobi od 5 do 12 godina kako bi utvrdila razvojne i emocionalne znakove i simbole. Utvrdila je 30 klinički valjanih emocionalnih indikatora. Emocionalni su indikatori znakovi na crtežima ljudske figure koji su povezani s određenim crtama ličnosti, anksioznosti te s raznim konfliktima. Primjerice, nesigurna i anksiozna djeca nacrtat će male figure, a kod anksiozne djece učestalo i sjenčanje tijela, dok će agresivna djeca crtati velike figure kao i velike ruke i šake (DiLeo, 1973., Machover, 1949., prema Skybo i sur., 2007.). Emocionalni indikatori pojavljuju se kod manje od 15% normalne školske djece i odražavaju njihove trenutne stavove i karakteristike (Skybo i sur., 2007.). Detaljnijim analizama emocionalni indikatori su podijeljeni u 5 skupina s obzirom na koji emocionalni problem ukazuju: impulzivnost, nesigurnost i neadekvatnost, anksioznost, sramežljivost i povučенost, agresivnost i bijes (Skybo i sur., 2007.).

Tjeskoba ili anksioznost odnose se na osjećaj stalne uznemirenosti i strah od nejasne opasnosti (Profaca, 2002.). Takvi osjećaji učestali su kod djece predškolske dobi budući da to doba obilježavaju razni karakteristični strahovi. Anksioznost ometa stjecanje novih znanja i iskustava, značajno unazaduje funkcioniranje u društvu i obrazovanju te narušava obiteljske odnose (Ialongo i sur., 1994., Klein, 1995., prema Langley i sur., 2002.). Anksiozni poremećaji spadaju u najčešće emocionalne probleme u djetinjstvu, a procjenjuje se da se javljaju u 12 do 20% djece (Costello i Angold, 1995., prema Langley i sur., 2002.) te je stabilan poremećaj koji u odrasloj dobi može biti značajan rizik za suicid, depresiju i druge psihijatrijske poremećaje. Unatoč visokoj prevalenciji i potencijalnom riziku u odrasloj dobi, anksiozna su djeca rijetko primijećena i rijetko dobiju adekvatnu terapiju u odnosu na djecu koja pate od drugih poremećaja (Benjamin i sur., 1990., prema Langley i sur., 2002.).

Na temelju brojnih istraživanja (Achenbach i Edelbrock, 1987., Quay, 1986., Younger i Piccinin, 1989., prema Moskowitz i sur., 1989.) agresivno i povučeno ponašanje smatraju se osnovnim dimenzijama dječjega loše prilagođenoga ponašanja. Agresivnost kao osobina stabilizira se oko četvrte godine života, te u kasnijoj dobi mijenja intenzitet i učestalost agresivnoga ponašanja. U predškolskome razdoblju djeca se često ponašaju agresivno kako bi bila zamijećena i kako bi pridobila pažnju roditelja. Djeca također često izazivaju agresiju zbog nesigurnosti ili uvjerenosti u neadekvatnost vlastitih sposobnosti (Wenar, 2003.).

Djeca za koju se procjenjuje da su sramežljiva, nisu asertivna te češće ništa ne poduzimaju u konfliktnim situacijama i relativno malo koriste instrumentalne načine rješavanja problema i ne traže podršku. Istraživanja (Moskowitz i sur., 1989.; Valjak, 2004.) ukazuju na stabilnost povučenoga ponašanja i sramežljivosti, od ranoga djetinjstva do odrasle dobi. Sanson i suradnici (1996., prema Valjak, 2004.) utvrđuju da je kod djece u predškolskoj dobi sramežljivost povezana s prisutnošću internaliziranih problema, poput plašljivosti, zabrinutosti i stresa.

Anskioznu i sramežljivu djecu rijetko se i teško uočava u grupi djece te se vrlo rijetko izdvajaju kao djeca s emocionalnim problemima ili problemima u ponašanju, dok je agresivno ponašanje, osobito u predškolskoj dobi najizraženije i najuočljivije dječje ponašanje kojem često osnovni motiv nije nanošenje štete drugoj osobi ili imovini. Smatramo da je bitno da se upravo ova tri dječja emocionalna problema što bolje istraže i procijene kako bi se djeci pristupilo na pravilan način, uvidjeli njihovi interesi te im se što prije omogućilo zadovoljavanje istih. U istraživanjima sramežljivosti djece predškolske dobi, kao i kod istraživanja anksioznosti i agresivnosti, najčešće se koriste neformalne mjere za ispitivanje kao što su procjene ponašanja roditelja i odgajatelja, a također i projektivne tehnike. Roditelji su najbolji i najstabilniji izvor informacija o dječjem ponašanju, no često su neobjektivni te dječje ponašanje mogu interpretirati drugačije nego što ono zapravo jest. Procjenjivanje dječjega ponašanja iz više izvora omogućuje nam više informacija o razvoju djeteta od bilo kojeg pojedinačnog izvora te proširuje i upotpunjuje sliku o djetetu, pa smo stoga roditeljske procjene odlučili usporediti s dječjim crtežima ljudske figure. Istraživači (Koppitz, 1966.ab; Skybo i sur., 2007.; Cox, 2000.) dječjih crteža utvrdili su emocionalne indikatore agresivnoga, sramežljivoga i anksioznoga ponašanja djece na temelju kojih su analizirani dječji crteži ljudske figure.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj je istraživanja utvrditi sličnosti i razlike pri procjeni anksioznosti, agresivnosti i sramežljivosti djece između roditeljskih procjena dječjega ponašanja i procjena dječjega ponašanja na temelju emocionalnih indikatora utvrđenih na dječjim crtežima ljudske figure.

HIPOTEZA

Na temelju ranijih istraživanja pretpostavlja se da će roditelji u najvećem broju slučajeva svoju djecu procijeniti agresivnom, te da će se utvrditi statistički značajna pozitivna povezanost između roditeljske procjene agresivnosti i ukupnoga broja emocionalnih indikatora utvrđenih na dječjim crtežima ljudske figure. Također se pretpostavlja da će se utvrditi statistički značajna negativna povezanost između roditeljske procjene agresivnosti i sramežljivosti utvrđene na temelju emocionalnih indikatora.

METODA

Postupak i ispitanici

U istraživanju su sudjelovala djeca iz dva zagrebačka dječja vrtića i po jedan njihov roditelj. Ukupno je sudjelovalo 106 roditelja, čija je prosječna dob 35.2 godine. Također je ukupno sudjelovalo 106 djece, prosječne dobi 5.8 godina.

Istraživanje je podijeljeno u dva dijela. U prvome dijelu prikupljali smo roditeljske procjene dječje agresivnosti, anksioznosti i sramežljivosti. Djeca čiji su roditelji procijenili ponašanje, sudjelovali su u drugom dijelu istraživanja. Drugi dio sastojao se od prikupljanja dječjih crteža ljudske figure. Djeca podijeljena u skupine po 4 ili 5 djece bila su izdvojena iz grupe u posebnu prostoriju. Svaka grupa dobila je istu uputu koja je glasila: „Sada nacrtajte jednu cijelu osobu. Ako hoćete možete sebe ili nekoga drugog, bitno je da je osoba cijela.“ Crteži su analizirani na temelju 30 emocionalnih indikatora Elizabeth Koppitz (Skybo i sur., 2007.).

Mjerni instrumenti

1. Emocionalni indikatori

Emocionalni indikatori podijeljeni su na 9 kvalitativnih znakova (*loša integracija dijelova, sjenčanje lica, sjenčanje vrata, sjenčanje ruku, sjenčanje tijela,*

transparentnost, nagnuta figura, sitna figura, velika figura, asimetrija udova), 13 specifičnih obilježja (*čudovišne/groteskne figure, sitna glava, ukrštene oči, zubi, kratke ruke, duge ruke, ruke uz tijelo, velike šake, odsječene šake, skupljene noge, genitalije, tri ili više figura*) te 8 odsustava određenih dijelova tijela (*nedostaju oči, nedostaje nos, nedostaju usta, nedostaje tijelo, nedostaju ruke, nedostaju noge, nedostaju stopala, nedostaje vrat*). Iz analize crteža isključeni su indikatori *velika figura, sjenčanje vrata, sjenčanje ruku, sjenčanje tijela, nedostaju stopala i nedostaje vrat*, zato što nemaju dijagnostičku valjanost za djecu mlađu od 8 godina (Skybo i sur., 2007.). Crteži su analizirani na temelju prisutnosti i odsustva pojedinih emocionalnih indikatora. Prisutnost emocionalnog indikatora boduje se s 1, a odsustvo s 0 (Skybo i sur., 2007.). Zbroj svih emocionalnih indikatora na pojedinom crtežu korišten je u statističkoj analizi.

2. Skala anksioznosti (Živčić-Bećirević, 1995., prema Profaca, 2002.)

Skala je konstruirana tako da su iz skala procjene koje zahvaćaju šire aspekte funkcioniranja djeteta izabrane one čestice koje opisuju manifestacije anksioznoga ponašanja, uz dodatak određenoga broja čestica prikupljenih kroz razgovor s roditeljima. Skala sadrži 20 čestica, a neke su od čestica na osnovu kojih se procjenjuje anksiozno ponašanje djeteta sljedeće: *Nesigurno je (nema povjerenja u sebe); Često se boji beznačajnih stvari; Ponekad usred noći dođe k meni u krevet*. U našem istraživanju roditelji su na skali od 1 do 4 (*T – u potpunosti točno; t – uglavnom točno; n – uglavnom netočno; N – u potpunosti netočno*) procjenjivali učestalost anksioznoga ponašanja djece. Raspon rezultata je od 20 do 80, a veći rezultat znači veću anksioznost djeteta koje se procjenjuje (Profaca, 2002.).

3. Skala za procjenu agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja kod djece (Vlahović-Štetić, 1994.)

Skala se sastoji od 20 čestica i dvije subskale (parne čestice odnose se na agresivno, a neparne na prosocijalno ponašanje). Zadatak procjenjivača je da na skali od 5 stupnjeva (1. – NIKAD SE TAKO NE PONAŠA; 2. – RIJETKO SE TAKO PONAŠA; 3. – PONEKAD SE TAKO PONAŠA; 4. – ČESTO SE TAKO PONAŠA; 5. – GOTOVO UVIJEK SE TAKO PONAŠA) procjeni čestinu navedenoga ponašanja kod pojedinoga djeteta. Teoretski

raspon za svaku subskalu je od 10 do 50 bodova (Vlahović-Štetić, 1994.). U statističkoj analizi ovog istraživanja korištena je samo subskala za procjenu agresivnoga ponašanja, a neke od čestica subskale agresivnoga ponašanja su: *Svađa se i više na drugu djecu; Uništava igračke; Ako ga netko izazove, potuče se.*

4. Skala sramežljivosti (Caspi i sur., 1988.)

Za procjenu sramežljivosti djece korištena je skala od 5 stupnjeva gdje 1 označuje *uopće nije sramežljivo*, a 5 *u potpunosti je sramežljivo*. Na skali su roditelji procjenjivali koliko smatraju da je njihovo dijete sramežljivo. Skala je prevedena s engleskoga jezika te su oznake stupnjeva na skali prilagođene ispitanicima istraživanja. Raspon rezultata je od 1 do 5, a veći rezultat znači veću sramežljivost.

Varijable istraživanja

U istraživanju je korišteno 7 varijabli.

1. suma čestica Skale anksioznosti = *anksioznost* (Raspon od 20 do 80)
2. suma čestica subskale agresivnoga ponašanje = *agresivnost* (Raspon od 10 do 50)
3. suma čestica procjene sramežljivosti = *sramežljivost* (Raspon od 1 do 4)
4. zbroj emocionalnih indikatora (u daljnjem tekstu EI) na crtežu = ukupan broj emocionalnih indikatora (Raspon od 0 do 24)
5. zbroj EI anksioznosti na crtežu (*čudovišne/groteskne figure, nagnuta figura, sitna glava, sjenčanje lica, nedostaju usta, nedostaje tijelo, nedostaju ruke, sitna figura, odsječene šake, nedostaju noge*) = *EIanksioznost* (Raspon od 0 do 10)
6. zbroj EI agresivnosti na crtežu (*transparentnost, ukrštene oči, zubi, nagnuta figura, duge ruke, velike šake i loša integracija dijelova*) = *EIagresivnost* (Raspon od 0 do 7)
7. zbroj EI sramežljivosti na crtežu (*sitna figura, nedostaju oči, nedostaje nos, nedostaju usta, tri ili više figure, kratke ruke i nagnuta figura*) = *EIsramežljivost* (Raspon od 0 do 7)

REZULTATI

Izračunali smo osnovne deskriptivne rezultate za glavna obilježja istraživanja.

Tablica 1. Prikaz deskriptivnih rezultata

	N	MIN	MAX	M	SD
ANKSIOZNOST	104	20	64	36, 1	8, 52
AGRESIVNOST	104	10	41	21, 1	6, 06
SRAMEŽLJIVOST	106	1	5	2, 3	0, 97
EIANKSIOZNOST	106	0	4	0, 7	0, 83
EIAGRESIVNOST	106	0	3	0, 3	0, 65
EISRAMEŽLJIVOSTI	106	0	4	0, 9	0, 96
UKUPAN BROJ EMOCIONALNIH INDIKATORA	106	0	6	1, 5	1, 46

Prosječna vrijednost *anksioznosti* iznosi 36.1 (Sd=8.52). Ni jedno dijete nije postiglo maksimalan mogući broj bodova ni na skali anksioznosti, niti na skali agresivnosti, čija je prosječna vrijednost 21.1 (Sd=6.06). Prosječna vrijednost skale sramežljivosti iznosi 2.3 (Sd=0.97), te je postignut maksimalan mogući raspon skale. Iz Tablice 1 vidimo da je na dječjim crtežima utvrđeno najviše 6 emocionalnih indikatora, dok je prosječna vrijednost 1.52, te da kod neke djece nije utvrđen niti jedan emocionalni indikator. Na dječjim crtežima utvrđena su najviše 3 emocionalna indikatora agresivnosti, dok su utvrđena najviše 4 emocionalna indikatora anksioznosti i sramežljivosti.

Utvdili smo zastupljenost pojedinih emocionalnih indikatora na dječjim crtežima ljudske figure. Frekvencije pojedinih emocionalnih indikatora prikazane su u Tablici 2.

Četiri emocionalna indikatora koja ukazuju na ozbiljniju psihopatologiju, nisu se pojavila niti na jednom dječjem crtežu ljudske figure (Tablica 2). U najvećoj mjeri zastupljeni su indikatori koji su povezani sa sramežljivošću i anksioznošću, kao što su *nedostaje nos, odsječene šake i kratke ruke*. Indikatori koji su zastupljeni u maloj mjeri većinom ukazuju na agresivnost, a to su *zubi, ukrštene oči i loša integracija dijelova* (Tablica 2).

Tablica 2. Prikaz zastupljenosti pojedinih emocionalnih indikatora

EMOCIONALNI INDIKATORI	N	%
ČUDOVIŠNE/GROTESKNE FIGURE	1	0,9
TRANSPARENTNOST	3	2,8
NAGNUTA FIGURA	10	9,4
SITNA FIGURA	14	13,2
SJENČANJE LICA	2	1,9
SITNA GLAVA	4	3,8
UKRŠTENE OČI	1	0,9
ZUBI	2	1,9
ASIMETRIJA UDOVA	0	0
KRATKE RUKE	24	22,6
DUGE RUKE	9	8,5
RUKE UZ TIJELO	0	0

EMOCIONALNI INDIKATORI	N	%
VELIKE ŠAKE	5	4,7
ODSJEČENE ŠAKE	22	20,8
SKUPLJENE NOGE	0	0
NEDOSTAJU OČI	3	2,8
NEDOSTAJE NOS	38	35,8
NEDOSTAJU USTA	4	3,8
NEDOSTAJE TIJELO	5	4,7
NEDOSTAJU RUKE	4	3,8
NEDOSTAJU NOGE	5	4,7
GENITALIJE	0	0
LOŠA INTEGRACIJA DIJELOVA	2	1,9
3 ILI VIŠE FIGURA	4	3,8

1. Ispitivanje povezanosti roditeljskih procjena i obilježja iskazanih emocionalnim indikatorima na dječjim crtežima ljudske figure

S procjenom *agresivnosti* djece statistički je značajno povezan indikator agresije *duge ruke* ($r=0,26$, $p<0,05$), a ostali su indikatori agresije u negativnoj korelaciji, iako ne statistički značajnoj. U statistički značajnoj povezanosti s *agresivnosti* je i indikator anksioznosti *odsječene šake* ($r=0,20$, $p<0,05$) koji je i negativno povezan, i to statistički značajno, sa *sramežljivosti* ($r=-0,24$, $p<0,05$). S *agresivnosti* statistički značajno je povezan i emocionalni indikator sramežljivosti *nedostaje nos* ($r=0,22$, $p>0,05$). Statistički značajno povezani su *anksioznost* i indikator anksioznosti *nedostaju noge* ($r=0,23$, $p>0,05$) koji je pozitivno povezan i s ostalim roditeljskim procjenama, ali ne statistički značajno. Svi emocionalni indikatori koji ukazuju na sramežljivost negativno su povezani sa *sramežljivosti*, iako korelacije nisu statistički značajne.

Kako bi ispitali povezanost *agresivnosti*, *anksioznosti* i *sramežljivosti* djece, s *EIagresivnosti*, *EIanksioznosti* i *EIsramežljivosti*, izračunali smo Pearsonov koeficijent korelacije. Korelacije su prikazane u Tablici 3.

Tablica 3. Povezanost anksioznosti, agresivnosti i sramežljivosti sa Elagresivnosti, EIanksioznosti i EIsramežljivosti s ukupnim brojem emocionalnih indikatora utvrđenim na dječjim crtežima ljudske figure

	AGRESIV- NOST	SRAMEŽLJI- VOST	EI AGRE- SIVNOST	EI ANKSIO- ZNOST	EI SRAME- ŽLJIVOST	UKUPAN BROJ EI
ANKSIO- ZNOST	0,22*	0,46**	-0,09	0,04	0,01	0,04
AGRESIV- NOST		0,04	0,16	0,24*	0,18	0,25**
SRAMEŽLJI- VOST			0,02	-0,12	-0,12	-0,10
EIAGRESIV- NOST				0,40**	0,27*	0,54**
EIANKSIO- ZNOST					0,64**	0,82**
EISRAMEŽLJI- VOST						0,85**

** – statistička značajnost uz nivo rizika manji od 1%; * – statistička značajnost uz nivo rizika manji od 5%

Djecu koju su roditelji procijenili anksioznom također su ih procijenili i agresivnom i sramežljivom i te su povezanosti statistički značajne (Tablica 3). *Agresivnost* je pozitivno povezana sa svim procjenama dobivenim na temelju emocionalnih indikatora, iako su statistički značajne korelacije samo s *Elanksioznost* i ukupnim brojem emocionalnih indikatora (Tablica 3). S druge strane *sramežljivost* je negativno povezana sa svim procjenama dobivenim na temelju emocionalnih indikatora, iako te povezanosti nisu statistički značajne. Sve procjene na temelju emocionalnih indikatora statistički su značajno povezane s ukupnim brojem emocionalnih indikatora, kao i međusobno (Tablica 3).

2. Utvrđivanje statistički značajnih razlika među djecom, ispod i iznad prosječnih vrijednosti roditeljskih procjena, s obzirom na broj emocionalnih indikatora utvrđen na dječjim crtežima ljudske figure

Primjenom analize varijance ispitali smo statistički značajnu razliku u *agresivnosti*, *anksioznosti* i *sramežljivosti* s obzirom na broj emocionalnih indikatora utvrđen na dječjim crtežima ljudske figure. Dobiveni F-omjer ($F=9.69$, $p<0,05$) koji je jedini statistički značajan, govori nam da postoji razlika u *agresivnosti* djece s obzirom na ukupan broj emocionalnih indikatora, a što je dijete procijenjeno agresivnijim, to ima veći broj ukupnih emocionalnih indikatora na crtežu ljudske figure.

U nastavku istraživanja ispitali smo i postoji li statistički značajna razlika između djece, ispod i iznad prosječnih vrijednosti *agresivnosti*, *anksioznosti* i *sramežljivosti* u pojedinim emocionalnim indikatorima utvrđenim na dječjim crtežima ljudske figure. Statističku značajnost razlike testirali smo hi-kvadratom.

Tablica 4. Značajnost razlika agresivnosti, anksioznosti i sramežljivosti s obzirom na pojedini emocionalni indikator utvrđen na dječjem crtežu ljudske figure

	AGRESIVNOST			ANKSIOZNOST			SRAMEŽLJIVOST		
	DJECA ISPOD PROSJ. VRIJEDN.	DJECA IZNAD PROSJ. VRIJEDN.	X ²	DJECA ISPOD PROSJ. VRIJEDN.	DJECE IZNAD PROSJ. VRIJEDN.	X ²	DJECE ISPOD PROSJ. VRIJEDN.	DJECE IZNAD PROSJ. VRIJEDN.	X ²
NAGNUTA FIGURA	3	7	2.13	4	6	0.17	4	6	1.92
SITNA FIGURA	6	8	0.53	4	10	2.01	9	5	0.10
KRATKE RUKE	15	9	2.09	9	15	0.94	15	9	0.06
DUGE RUKE	1	8	6.57*	3	6	0.65	3	6	3.00
NEDOSTAJE NOS	14	24	5.46*	18	20	0.04	23	15	0.00

* – statistička značajnost uz nivo rizika manji od 5%

Emocionalni indikatori, *duge ruke* i *nedostaje nos* se statistički značajno razlikuju u zastupljenosti (Tablica 4). Emocionalni indikator *duge ruke* ukazuje na agresivno ponašanje stoga je i zastupljeniji kod djece procijenjene agresivnijom. Iako razlika nije statistički značajna, emocionalni indikator *duge ruke* zastupljeniji je i kod djece procijenjene anksioznijom i sramežljivijom (Tablica 4). Emocionalni indikator sramežljivosti *nedostaje nos* statistički je značajno zastupljeniji kod djece procijenjene agresivnijom kao i kod djece koju su roditelji procijenili manje sramežljivom. Iako nije statistički značajna razlika kod djece procijenjene anksioznijom, u većoj su mjeri zastupljeni emocionalni indikatori *sitna figura* i *kratke ruke* (Tablica 4) koji prvenstveno ukazuju na sramežljivost.

3. Utvrđivanje objašnjenja varijabiliteta obilježja iskazanih emocionalnim indikatorima na dječjim crtežima, na temelju roditeljskih procjena anksioznosti, agresivnosti i sramežljivosti djece

Regresijskom analizom utvrdili smo da na temelju roditeljskih procjena možemo objasniti statistički značajan dio varijabiliteta samo *Elanksioznosti* i emocionalnih poteškoća djece.

Tablica 5. Regresijska analiza Elanksioznosti djece na temelju sramežljivosti, anksioznosti i agresivnosti

PREDIKTORI	B	T	P=0, 05
SRAMEŽLJIVOST	- 0, 15	- 1, 39	P>0.05
ANKSIOZNOST	0, 06	0, 50	P>0.05
AGRESIVNOST	0, 25	2, 55	P<0.05
R= 0, 29 R ² = 0, 08 F=3, 00 P<0.05 R _{kor} ² =0, 06			

Dobivena korelacija govori nam da na temelju *agresivnosti*, *sramežljivosti* i *anksioznosti* djece možemo objasniti samo 8% varijabiliteta kriterija *Elanksioznosti* djece. Dobiveni F-omjer statistički je značajan (Tablica 5) što znači da je doprinos svih odabranih prediktora, *sramežljivosti*, *agresivnosti* i *anksioznosti*, statistički značajan u objašnjenju varijabiliteta kriterija *Elanksioznosti* djece. Jedino prediktor *agresivnost* djece statistički značajno doprinosi objašnjenju varijabiliteta kriterija *Elanksioznosti* djece.

Tablica 6. Regresijska analiza emocionalnih poteškoća djece (iskazanih emocionalnim indikatorima) na temelju sramežljivosti, anksioznosti i agresivnosti

PREDIKTORI	B	T	P=0, 05
SRAMEŽLJIVOST	- 0, 14	- 1, 29	P>0.05
ANKSIOZNOST	0, 06	0, 52	P>0.05
AGRESIVNOST	0, 25	2, 52	P<0.05
R= 0, 29 R ² = 0, 08 F=2, 92 P<0.05 R _{kor} ² =0, 05			

Dobivena korelacija govori nam da na temelju *agresivnosti*, *sramežljivosti* i *anksioznosti* djece možemo objasniti samo 8% varijabiliteta kriterija emocionalne poteškoće djece, iskazanoga emocionalnim indikatorima. Dobiveni F-omjer statistički je značajan (Tablica 6), što znači da je doprinos svih odabranih prediktora statistički značajan u objašnjenju varijabiliteta kriterija emocionalne poteškoće djece, iskazanoga emocionalnim indikatorima. Samo prediktor *agresivnost* djece značajno doprinosi objašnjenju varijabiliteta kriterija emocionalne poteškoće djece.

RASPRAVA

Dobiveni prosječni rezultat roditeljske procjene agresivnosti djece koji iznosi 21.1 (Sd= 6, 06) u skladu je s rezultatima ranijih istraživanja (Brajša, 1991., prema Vlahović – Štetić, 1994.). Roditelji su većinom svoju djecu procijenili manje anksioznom (M= 36, 1; Sd=8, 52) što je u skladu s rezultatima istraživanja (Gleannon i Weisz, 1978.) prema kojima roditelji imaju slabiju mogućnost procjene anksioznoga ponašanja djeteta zbog nedostatka objektivnosti pri promatranju dječjega ponašanja te zbog pristranosti pri izvještavanju o ponašanju svoga djeteta. Prosječna vrijednost sramežljivosti djece procijenjene od roditelja iznosi 2, 3 (Sd= 0, 97) i prilično je niska, što je također u skladu s ranijim istraživanjima (Zarevski i Mamula, 1998.), prema kojima roditelji podcjenjuju sramežljivost svoje djece.

Emocionalni indikatori *asimetrija udova, ruke spojene uz tijelo, skupljene noge i genitalije* nisu se pojavili na crtežu niti jednoga djeteta. Navedeni indikatori znak su ozbiljnije psihopatologije djeteta (Skybo i sur., 2007.) te ukazuju na pretjeranu unutarnju kontrolu kao i pretjerane pokušaje kontroliranja vlastitih seksualnih poriva. Ispitanici istraživanja su djeca koja su redovni polaznici gradskih vrtića, bez dijagnoza o emocionalnim problemima, stoga je očekivano nepojavljivanje ovih emocionalnih indikatora. U najvećoj mjeri zastupljeni su indikatori koji ukazuju na povučeno i anksiozno ponašanje u prisutnosti drugih osoba, a *odsječene šake* indiciraju još i osjećaj krivnje zbog nemogućnosti ispravnoga reagiranja. Dječji su crteži odraz dječjega trenutnoga stanja (Malchiodi, 1998.; Nietzel, 2001.), prikazuju kako se dijete osjeća u trenutku ispitivanja te je moguće da su neka djeca pred nepoznatom osobom bila, više nego inače, sramežljiva i anksiozna. Emocionalni indikatori koji indiciraju agresivno ponašanje pojavili su se u najmanjoj mjeri, što nam govori da osnovni motiv agresivnoga ponašanja djece predškolske dobi nije namjerno ozljeđivanje druge osobe ili uništavanje imovine, već da je to samo posljedica nekog dubljeg dječjeg konflikta, straha ili potrebe.

Duge ruke na crtežu ljudske figure ukazuju na agresivan pristup prema drugim ljudima odnosno svojoj okolini (Skybo i sur., 2007.) stoga je očekivano da su roditelji istu djecu u velikoj mjeri procijenili agresivnom jer je takvo ponašanje jako primjetno i nepoželjno u društvu. Kod djece koja ne crtaju šake na crtežima ljudske figure čest je osjećaj neadekvatnosti odnosno osjećaj krivnje zbog neuspjeha. Takvo ponašanje je često kod sramežljive djece (Koppitz, 1966.a), ali ga roditelji ne prepoznaju. Rezultati istraživanja Koppitzove (1966.a) potvrđuju dobivenu pozitivnu

statistički značajnu povezanost indikatora *odsječene šake sa agresivnosti*. Osjećaj anksioznosti zbog krivnje da neće ili nisu ispravno reagirali u određenoj situaciji, često se javlja upravo kod djece koja su se u određenoj situaciji ponašala agresivno jer nisu znala kako drugačije (DeBord, 2009.). Agresivno ponašanje vrlo je upadljivo i većina ga roditelja primjećuje. Kod djece na čijim crtežima nema nogu javlja se osjećaj intenzivne anksioznosti i nesigurnosti, koji roditelji prepoznaju.

Kada djeca ne crtaju tijelo u predškolskoj dobi, to upućuje na izrazitu nezrelost s obzirom na razvojni stadij (Skybo i sur., 2007.) te su ih roditelji procijenili i agresivnom i anksioznom, što su često karakteristike nezreloga ponašanja (Wenar, 2003.). Kod djece koja ne crtaju nos na crtežima ljudske figure prevladava sramežljivo i povučeno ponašanje te izostaje agresivnost, a također se javljaju i poteškoće u razvoju samopouzdanja (Skybo i sur., 2007.). Takvu djecu roditelji su procijenili agresivnom te nipošto sramežljivom, što nije u skladu s ranijim očekivanjima (Skybo i sur., 2007.; Koppitz 1966.a). Djeca nižeg samopouzdanja sramežljiva su i povučena u društvenim situacijama, dok se u obiteljskom okruženju ponašaju upravo suprotno kako bi nadoknadili pažnju koju ne dobivaju s vršnjacima (Zarevski i Mamula, 1998.).

Djeca koju roditelji procjenjuju agresivnijom na temelju analize crteža, često se osjećaju nesigurnom i neadekvatnom, bilo u intelektualnim ili socijalnim aktivnostima, niskoga su samopouzdanja i imaju poteškoće u razvoju pojma o sebi (Skybo i sur., 2007.). Teorije dječje agresivnosti (Wenar, 2003.) iznose spoznaje o tome da se djeca često ponašaju agresivno upravo zbog osjećaja nesigurnosti i neadekvatnosti, te kako bi agresivnim ponašanjem privukla pažnju na sebe u vrijeme kada im to odgovara. Dječju anksioznost roditelji teško procjenjuju (Glennon i Weisz, 1978.) te je stoga moguće da neprikladno dječje ponašanje roditelji pripisuju agresiji (DeBord, 2009.; Keresteš, 2005.).

Budući da su sva tri obilježja procijenjena analizom dječjih crteža u visokim međusobnim korelacijama, ne iznenađuju rezultati da je svako dobiveno obilježje u visokoj pozitivnoj povezanosti i s mogućim emocionalnim poteškoćama djece. Ova spoznaja potvrđuje da se u predškolskoj dobi, sramežljivo i agresivno ponašanje, pa i anksioznost ne javljaju izdvojeno, već da su odraz emocionalnih poteškoća koja se javljaju kod djeteta u određenome razvojnem periodu (Wenar, 2003.; Mikas, 2007.). Dijete koje se ponaša anksiozno, sramežljivo i agresivno vjerojatno pati od još nekih emocionalnih poteškoća te su potrebna detaljnija istraživanja ponašanja i osjećaja kako bi se djetetu pristupilo na pravilan način i riješile njegove poteškoće koje dovede do problematičnoga ponašanja (Skybo i sur., 2007.).

Na crtežima agresivnije djece utvrđen je veći broj emocionalnih indikatora, što znači da su moguće emocionalne poteškoće kod djece koju roditelji procjenjuju agresivnijom. Ovaj rezultat u skladu je s ranijim spoznajama jer je agresivno ponašanje najupečatljivije ponašanje i najčešće prepoznato od strane roditelja kod djece predškolske dobi (DeBord, 2009.; Keresteš, 2005.). U svom istraživanju, Koppitz (1966.b) također je utvrdila znatno više emocionalnih indikatora na crtežima agresivne djece u odnosu na crteže djece koja su procijenjena kao dobro prilagođena.

Emocionalni indikatori koji se znatno više pojavljuju kod agresivne djece jesu *duge ruke i nedostaje nos*. Prema dobivenim rezultatima djeca procijenjena agresivnom imaju agresivan pristup prema drugim ljudima te ih karakterizira sramežljivo i povučeno ponašanje. Kod agresivnije djece u najvećoj su mjeri zastupljeni indikatori sramežljivosti i anksioznosti, što znači da su djeca koja se ponašaju agresivno većinom nesigurna i anksiozna. Dobivene rezultate potvrđuju ranije iznesene spoznaje da agresija kod djece predškolske dobi može biti popraćena povlačenjem i raznim strahovima (Wenar, 2003.). Djeca koja crtaju *sitnu figuru* i *kratke ruke* pokazuju tendenciju povlačenja od drugih ljudi, kao i osjećaje nesigurnosti i nestabilnosti te su takva djeca od strane roditelja procijenjena anksioznijom. Emocionalni indikator *nagnuta figura* indicira generalnu nestabilnost i nesigurnost djeteta te nedostatak sigurna uporišta, a pojavljuje se više i kod djece koju su roditelji procijenili agresivnijom, i kod djece procijenjene sramežljivijom i anksioznijom. I sramežljiva i agresivna djeca osjećaju se nestabilno te im nedostaje sigurno uporište u okolini, a takvi su osjećaji specifični i za anksioznu djecu (Skybo i sur., 2007.).

Roditeljske procjene statistički značajno doprinose objašnjenju *EI* anksioznosti djece. Kod anksiozne djece roditelji ne primjećuju sramežljivo ponašanje, ali u najvećoj mjeri primjećuju agresivno ponašanje. Anksiozna djeca potiskuju svoje negativne i bolne misli i osjećaje prema osobama koje su im bitne i koje vole. Potisnute osjećaje često izbacuju u agresivnom obliku prema nekom drugom objektu, zato se anksioznu djecu ponekad smatra agresivnom (Wenar, 2003.). Glennon i Weisz (1978.) ukazuju na slabu mogućnost roditelja da procijene anksiozno ponašanje djeteta, i to zbog nedostatka objektivnosti pri promatranju dječjeg ponašanja te zbog pristranosti pri izvještavanju o ponašanju svoga djeteta.

Moguće emocionalne poteškoće djece, utvrđene analizom dječjih crteža ljudske figure također se mogu statistički značajno objasniti roditeljskim procjenama. Ponašanje djece kod koje su moguće emocionalne poteškoće roditelji procjenjuju agresivnim. Agresivno ponašanje djece, popraćeno strahom i nesigurnošću, može biti dio opće emocionalne nestabilnosti djece (Wenar, 2003.).

Istraživanja (Zarevski i Mamula, 1998.) pokazuju da djeca koja su sklona sramežljivome ponašanju imaju dobru komunikaciju s roditeljima, no ne i s vršnjacima niti u socijalnom okruženju. Ovo je moguće objašnjenje zašto roditelji ne primjećuju sramežljivo ponašanje ni kod djece koja su na temelju analize crteža procijenjena sramežljivom, anksioznom, a ni kod djece kod kojih su moguće emocionalne poteškoće.

Kao i druga slična istraživanja, i naše ima određene metodološke nedostatke koji uvjetuju ograničenja u donesenim zaključcima. Jedan je od nedostataka odabir ispitanika. Budući da su bili izabrani dječji vrtići, uzorak je prigodan te ne možemo generalizirati dobivene rezultate na cijelu populaciju djece predškolske dobi, kao ni na populaciju roditelja iste djece.

Dva se nedostatka odnose na načine prikupljanja podataka za istraživanje. Roditeljske procjene često su neobjektivne te pod utjecajem različitih osobnih faktora. Moguće je i da roditelji daju socijalno poželjne odgovore o ponašnju svoga djeteta. Dječje ponašanje na temelju crteža procjenjivao je samo jedan procjenjivač. Moguće je da su dobivene procjene subjektivne te da je procjenjivač bio pretjerano osjetljiv na pojedine emocionalne indikatore te precijenio stupanj određenoga ponašanja kod djece, kao što je i moguće da na neke emocionalne indikatore nije bio osjetljiv te je stoga neko dječje ponašanje podcijenjeno. Postavlja se pitanje i konstruktne valjanosti, tj. jesmo li mjerili isto dječje ponašanje roditeljskim procjenama i analizom dječjih crteža, odnosno definiraju li ljestvice roditeljskih procjena i procjena Elizabeth Koppitz na isti način anksiozno, agresivno i sramežljivo ponašanje. Nadalje, važno je napomenuti da je provedeno istraživanje korelacijske naravi te zbog toga uzročno-posljedično zaključivanje nije moguće.

ZAKLJUČAK

Roditeljska procjena agresivnosti u najvećem je broju slučajeva statistički značajno povezana s pojedinim emocionalnim indikatorima, kao i s obilježjima iskazanim analizom dječjih crteža ljudske figure. Među djecom je statistički značajna razlika u broju utvrđenih emocionalnih indikatora na dječjim crtežima ljudske figure dobivena s obzirom na roditeljsku procjenu agresivnosti. Na temelju roditeljskih procjena agresivnosti, anksioznosti i sramežljivosti možemo objasniti statistički značajan dio anksioznosti djece procijenjene na temelju emocionalnih indikatora i mogućih emocionalnih poteškoća djece.

LITERATURA

- Brassard, M. R. i Boehm, A. E. (2008.). *Preschool Assessment: Principles and Practices*. New York: Guilford Press.
- Caspi, A., Bem, D. J. i Elder, G. H. (1988.). Moving Away From the World: Life-Course Patterns of Shy Children. *Developmental Psychology*, 24, 6, 824-831.
- Catte, M. i Cox, M. V. (1999.). Emotional Indicators in children's Human Figure Drawings. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 8, 86-91.
- Cox, M. (2000.). *Dečji crteži*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- DeBord, K. (2009.). Childhood Aggression: Where does it come from? How can it be managed?. *North Carolina Cooperative Extension Service*, <http://www.ces.ncsu.edu/>, 16. travnja, 2009.
- Epstein, A. S., Schweinhart L. J., DeBruin-Parecki A. i Robin K. B. (2004.). Pre-school Assessment: A Guide to Developing a Balanced Approach. *Preschool Policy Matters*, 7, 1 – 12.
- Glennon, B. i Weisz, J. R. (1978.). An Observational Approach to the Assessment of Anxiety in Young Children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46 (6), 1246-1257.
- Heinonen, K., Räikkönen, K., Scheier, M. F., Pesonen, A., Keskiavaara, P., Järvenpää, A. i Strandberg, T. (2006.). Parents' Optimism is Related to Their Ratings of Their Children's Behaviour. *European Journal of Personality*, 20, 421-445.
- Keresteš, G. (2005.). Mjerenje agresivnog i prosocijalnog ponašanja školske djece: usporedba procjena različitih procjenjivača. *Društvena istraživanja*, 15 (1-2), 241-264.
- Koppitz, E. M. (1966.a). Emotional indicators on Human Figure Drawings of Shy and Aggressive Children. *Journal of Clinical Psychology*, 22, 466-469.
- Koppitz, E. M. (1966.b). Emotional indicators on Human Figure Drawings of Children: A Validation Study. *Journal of Clinical Psychology*, 22, 313-315.
- Langley, A. K., Bergman R. L. i Piacentini, J. C. (2002.). Assessment of childhood anxiety. *International Review of Psychiatry*, 14, 102-113.
- Malchiodi C. A. (1998.). *Understanding Children's drawings*. New York: The Guilford Press.
- Mikas, D. (2007.). Kako roditelji i odgojitelji procjenjuju emocionalni razvitak i ponašanje djece predškolske dobi. *Odgojne znanosti*, 9 (1), 49-73.
- Moskowitz, D. S., Ledingham, J. E. i Schwartzman, A. E. (1989). Stability and Change in Aggression and Withdrawal in Middle Childhood and Early Adolescence. *Journal of Abnormal Psychology*, 94 (1), 30-41.
- Nietzel, M. T., Bernstein, D. A. i Milich, R. (2001.). *Uvod u kliničku psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Profaca, B. (2002.). Roditeljski stres i neke karakteristike socijalnog i emocionalnog razvoja djece predškolske dobi. *Magistarski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Skybo, T., Ryan – Wenger, N. i Ying-hwa, S. (2007.). Human Figure Drawings as a

- Measure of Children's Emotional Status: Critical Review for Practice. *Journal of Pediatric Nursing*, 22 (1), 15-28.
- Valjak A. (2004.). Validacija Crozierovog upitnika sramežljivosti za djecu. *Diplomski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Vlahović-Štetić, V. (1994.). *Priručnik za Skalu za procjenu agresivnog i prosocijalnog ponašanja kod djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Wenar, C. (2003.). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija od dojenačke dobi do adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Zarevski, P. i Mamula, M. (1998.). *Pobijedite sramežljivost, a djecu cijepite protiv nje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

ANALYSIS OF CHILDREN'S HUMAN FIGURE DRAWINGS AND COMPARISON WITH PARENTAL RATINGS OF CHILDREN'S BEHAVIOR

Summary

The aim of this research was to investigate the correlations and differences between parental ratings and the analysis of children's human figure drawings in the assessment of children's anxiety, aggressiveness and shyness. The research comprised 106 preschool children and 106 parents.

Children's human figure drawings were analyzed based on the emotional indicators of Elizabeth Koppitz. For parental ratings of children's behaviour we used the Anxiety scale, subscale of assessment aggressive behaviour of Pros/Agr scale and Shyness scale.

The results showed that in most cases parental rating of aggressiveness is statistically significantly correlated with certain emotional indicators (long hands, hands cut off, omission of the nose). Also, it is statistically significantly correlated with the assessment of children anxiety based on Koppitz's emotional indicator and with possible emotional difficulties. There is no other statistically significant correlation between parental ratings and the assessment of children's behaviour based on the analysis of human figure drawings.

Results show a statistically significant difference in the number of emotional indicators between children with regard to parental rating of aggressiveness. Parental ratings of aggressiveness, anxiety and shyness explain a statistically significant variability of children's anxiety and possible emotional difficulties based on emotional indicators.

Key words

emotional indicators, anxiety, aggression, shyness, parental ratings, preschool children